

Feldt Joni Kalervo

Esiopetusikäisten lasten käsityksiä maailmankansalaisuudesta

Kandidaatin tutkielma
KASVATUSTIETEIDEN TIEDEKUNTA
Varhaiskasvatus
2020

Oulun yliopisto

Kasvatustieteiden tiedekunta

Esiopetusikäisten lasten käsityksiä maailmankansalaisuudesta (Feldt Joni)

Kandidaatin tutkielma, 31 sivua

Toukokuu 2020

Tämän tutkimuksen tarkoitus on tarkastella esiopetusikäisten lasten käsityksiä maailmankansalaisuudesta ja erilaisista kulttuureista. Tutkimuksessa arvioidaan myös käytettyjen tutkimusmenetelmien ja aineistonkeruumenetelmien soveltuvuutta lasten käsitysten tutkimiseen. Tutkimuksen lähtökohtana on oma huoleni ilmasto- ja maahanmuuttokysymysten pohjalta käydyin epäasiallisen julkisen keskustelun vaikutuksista lasten käsityksiin maailmankansalaisuuteen ja erilaisiin kulttuureihin liittyvistä teemoista.

Tutkimukseni on empiirinen tutkimus, joka perustuu lapsilta ryhmäkeskusteluiden kautta hankittuun tutkimusaineistoon. Aineiston analyysi on tehty fenomenografisella analyysillä ja tutkimukseni pyrkii vastaamaan kahteen tutkimuskysymykseen: *Millaisia käsityksiä esiopetusikäisillä lapsilla on maailmankansalaisuudesta ja erilaisista kulttuureista?* sekä *Miten ryhmätilanne soveltuu aineistonkeruumenetelmäksi, kun tutkitaan esiopetusikäisten lasten käsityksiä maailmankansalaisuudesta ja erilaisista kulttuureista?* Tarkoituksena on tutkia lasten käsityksiä, tunteita, kokemuksia ja ajatuksia – ei maailmankansalaisuutta ilmiönä. Lisäksi arvioin omien tutkimusmenetelmien ja aineistonkeruumenetelmän soveltuvuutta tämän kaltaiseen tutkimukseen.

Tutkimillani esiopetusikäisillä lapsilla oli huomattavan paljon maailmankansalaiselle ominaisia ajattelutapoja. Kanssaihminen huomioiminen ja oikeudenmukaisuus näkyivät vahvasti tutkimissani lapsissa. Matkustelun ja sen tuomien kokemusten voidaan kuvitella vaikuttaneen lasten ajatusmaailmaan ja suhtautumiseen muihin ihmisiin. Tutkimusmenetelmänä fenomenografinen tutkimussuuntaus ja analyysi vaikuttivat olevan toimivia menetelmiä tämän kaltaisen tutkimuksen tekemiseen. Ryhmäkeskustelu osoittautui myös toimivaksi aineistonkeruumenetelmäksi, mutta arvioin löytyvän myös kerättävän aineiston määrän kannalta *tehokkaampia* menetelmiä; esimerkiksi yksilöhaastattelut tai sadutus ovat varmasti kokeilemisen arvoisia menetelmiä.

En löytänyt aineistostani yleisen julkisen keskustelun tai muunkaan tahon haitallisen vaikutuksen luomaa epäasiallista suhtautumista esimerkiksi erilaisiin kulttuureihin. Lasten suhtautuminen kaikkiin keskusteluissa esiin nousseisiin maailmankansalaisuuteen liittyviin teemoihin oli asiallista ja aitoa. Laajemmalle tutkimukselle olisi varmasti tarvetta ja ainakin itselläni tutkijana löytyy siihen myös mielenkiintoa.

Avainsanat: maailmankansalaisuus, kosmopolitanismi, fenomenografinen tutkimussuuntaus, lasten käsitykset, ryhmäkeskustelu, lapsinäkökulmainen tutkimus, esiopetus

Sisältö

1	Johdanto	4
2	Taustaa tutkimukselle	6
3	Maailmankansalaisuudesta	8
4	Tutkimusmenetelmä	10
4.1	Laadullinen tutkimus	10
4.2	Aineistonkeruu.....	11
4.3	Eettiset kysymykset	13
5	Aineiston analysointia	15
5.1	Lasten käsitykset.....	15
5.2	Tutkimusmetodien soveltuvuus	24
6	Tutkimuksen tulokset	26
7	Pohdinta	28
	Lähteet	30

1 Johdanto

Tutkimukseni lähtökohtana on oman kiinnostukseni herääminen kysymykseen, onko monikulttuurisuus-, maahanmuutto- ja ilmastokysymyksiin liittyvällä, vahvasti kyseenalaisen luonteen omaavalla julkisella keskustelulla mahdollisia vaikutuksia lasten käsityksiin erilaisista kulttuureista, monikulttuurisuudesta, maailmankansalaisuudesta ja eri kulttuurien edustajista. Maailmankansalaisuus on mm. ilmastokysymysten myötä globaalisti äärimmäisen ajankohtainen käsite. Eurooppaa tilanne koskettaa erityisesti: ilmastonmuutoksen aiheuttaman hädän ja sen myötä väestön liikkumisen lisäksi esimerkiksi Syyrian sisällissodan luoma epävakaa tilanne näkyy turvapaikanhakijoiden määrän huomattavana kasvuna koko Euroopan laajuisesti. Kriisit koskettavat jollain tavalla jokaista Euroopan maata ja sitä kautta jokaista ihmistä – luoden ympärilleen kärjistyneen keskustelun monikulttuurisuudesta. Suhtautuminen turvapaikanhakijoita kohtaan kärjistyy mm. uutisoinnin ja eri ääripäiden – niin poliittisten kuin tavallisten kansalaistenkin – harjoittaman lietsonnan myötä. Sosiaalinen ja digitaalinen media ovat omiaan ylläpitämään kärjistynyttä keskustelua, tarjoamalla sille foorumin sekä dialogin osapuolille suojaksi anonymiteetin.

Tutkimukseni alkuperäinen tavoite oli pyrkiä löytämään lasten käsitysten kautta selvyyttä siihen, rakentuvatko heidän käsityksensä julkisen keskustelun luomien stereotyyppien pohjalta, onko kodilla vaikutusta niihin vai perustuvatko lasten käsitykset jollekin täysin muulle tiedolle ja syntyvätkö ne jonkin muun tekijän vaikutuksesta. John Locken (n.d.) empiristisessä tietoteoriassa esittämä ajatus vastasyntyneen lapsen mielestä täysin tyhjänä ja vailla käsityksiä – myöhemmin tunnettuna käsitteenä *tabula rasa*, eli *tyhjä taulu* – tukee ajatustani siitä, että lasten käsitykset maailmankansalaisuudesta eivät myöskään muodostuisi, kuten Locke väittää, ilman ulkoisia ja sisäisiä havaintoja, eivätkä ilman ympärillä olevien ihmisten antamia aistivaikutelmia (Locke, n.d., s. 49).

Tutkimusaiheeni abstrakti luonne ja tutkimuksen kohderyhmän ikä huomioiden on hyvin todennäköistä, että suoraan kysymällä aiheesta ei tässä kontekstissa voida saavuttaa kovin kattavaa tutkimusaineistoa; voidaankin kääntäen todeta, että näihin vastauksiin ei ole suoraa kysymyksiä. Tämä huomio saattoi minut tutkijana tilanteeseen, jossa jouduin pohtimaan, kuinka mielekästä on yrittää kerätä validia tutkimusaineistoa lapsikohderyhmältä aiheesta, joka on aikuisellekin vähintään käsitteen tasolla hyvin abstrakti ja monitahoinen. Päädyin muuttamaan alkuperäistä ajatustani ja suunnitelmaani tutkimuksen sisällön suhteen ja päätin lähestyä aihetta

lisäksi ajatuksella, millaista on tutkia lapsikohderyhmän käsityksiä maailmankansalaisuudesta; millä tavoilla pääsen kuulemaan lasten tarinoita ja miten valitsemani menetelmät toimivat käytännössä. Päätin siis lasten käsitysten tarkastelun lisäksi analysoida omien tutkimusmetodieni toimivuutta tässä tutkimuksessa.

2 Taustaa tutkimukselle

Ajatukseni tutkimuksen luonteesta oli selkeä: halusin tehdä lapsinäkökulmaisen tutkimuksen. Ilmentymänä tällaiselle tutkimukselle Karlsson (2012, s. 23) pitää sitä, että tiedon tuottaminen tapahtuu lapset osallistamalla; lasten tuottama tieto ja näkökulmat ovat se, mitä tavoitellaan ja ennen kaikkea kuunnellaan heidän viestejään. Tutkimukseni alkuperäinen tarkoitus oli selvittää ja avata esiopetusikäisten lasten käsityksiä. Erityisesti käsitykset eri kulttuureista, monikulttuurisuudesta ja maahanmuuttokysymyksistä olivat mielenkiintoni kohde. Tutkimukseni pyrki mahdollisuuksien mukaan löytämään selvyyttä siihen, mitkä ja minkä tekijän lähettämät aisti-vaikutelmat luovat ja muokkaavat lasten käsityksiä tässä kontekstissa. Alkuperäinen tutkimuskysymykseni oli:

Millaisia käsityksiä esiopetusikäisillä lapsilla on erilaisista kulttuureista?

Paavola ja Talib (2010) toteavat, että kun tarkastellaan monikulttuurisuutta, on tärkeää määrittellä, mistä puhutaan: kysymyksistä liittyen maahanmuuttoon ja maahanmuuttajiin vai muista monikulttuurisuuteen liittyvistä ilmiöistä - esimerkiksi monikulttuurisuus useina eri kulttuureina, joiden välisiä suhteita pyritään tarkastelemaan ja ymmärtämään. Pyrin tutkimuksessani häivyttämään monikulttuurisuutta käsitteenä, sillä sen voidaan nykyhetkessä kokea omaavan jossain määrin negatiivisen kaiun. Lisäksi tutkimukseni pääasiallinen tarkoitus oli ennemminkin tarkastella käsityksiä eri kulttuureista ja maailmankansalaisuuteen sisältyvistä teemoista – ei niinkään monikulttuurisuudesta (Paavola & Talib, 2010, s. 26–27).

Koska tutkimukseni oli empiirinen tutkimus, havahtuin tosiasiaan, että varaamallani aikataululla ja resursseilla kattavan ja validin tutkimusaineiston kerääminen tulisi osoittautumaan haastavaksi; abstraktien käsitteiden ja laajasti ymmärrettävän aiheen vuoksi sekä kohderyhmän ikä huomioon ottaen perinteiset haastattelut olivat käytännössä poissuljettuja vaihtoehtoja. Päädyin ajatukseen järjestää ryhmäkeskustelutilanteita, jolloin lasten tarinat voisivat kehittyä ja saada sisältöä ryhmän muiden jäsenten vuorovaikutuksen kautta – tällöin lasten kertomat tarinat toimitivat heidän käsitystensä avaajina. Olin edelleen hieman epävarma mahdollisuuksistani kerätä validia tutkimusaineistoa, sillä lasten kanssa tarinoitaessa kerronnalla on taipumus rönsyillä huomattavan paljon ja siirtyä hyvin nopeasti täysin eri aiheeseen. Mutta, koska haastavaksi osoittautuneena lähtökohtanani oli kerätä lasten tarinoita maailmankansalaisuudesta ja tutkia heidän käsityksiään aiheesta heidän kertomiensa tarinoiden pohjalta, niin pohdinkin, miksi en

tutkimuksessani tarkastelisi lisäksi myös aineistonkeruumenetelmiäni ja ryhmätilanteita työkaluina; näin tutkimukseni saisi joka tapauksessa validia sisältöä tarkasteltavaksi.

Tutkimukseni muotoutui tarkasteltavien kohteidensa suhteen eräänlaiseksi hybridiksi, jossa varsinainen aihe – lasten käsitykset maailmankansalaisuudesta – ja ryhmätilanteita tarkasteleva mini-tutkimus kulkevat rinnan omina analyyseinaan, ilman mitään odotuksia tai vaatimuksia lapsilta tarinoiden muodossa kerätyn aineiston laadun suhteen. Tutkimukseni pyrkii lähestymistavan muututtua vastaamaan kahteen tutkimuskysymykseen, joista ensimmäinen on prioriteetti, mutta sitä tarkastellaan kerätyn tutkimusaineiston suomien mahdollisuuksien puitteissa:

1) Millaisia käsityksiä esiopetusikäisillä lapsilla on maailmankansalaisuudesta ja erilaisista kulttuureista?

2) Miten ryhmätilanne soveltuu aineistonkeruumenetelmäksi, kun tutkitaan esiopetusikäisten lasten käsityksiä maailmankansalaisuudesta ja erilaisista kulttuureista?

Innoittajina lapsinäkökulmaiselle tutkimukselle ovat toimineet mm. *Jaana Juutisen, Anna-Maija Puroilan* ja *Eila Estolan* tekemät, lasten kertomuksia sisältävät ja tarkastelevat tutkimukset. Se, että osaa aidosti kuunnella lasta, ei ole kenellekään helppo tehtävä – tätä Puroila ja Estola ovat Oulun yliopistolla luennoidessaan korostaneet. Osallisuus, kirjoittaa Inkinen (2018), on asia, mikä kuuluu lasten ja nuorten perusoikeuksiin. Se, että kohdataan aidosti, on Inkisen mukaan osallisuutta ja aidon kohtaamisen kautta lapsi voi kokea kuulluksi tulemisen tunteen (Inkinen, 2018, s. 181).

”Lapsia kannattaa kuunnella. Heillä on tietoa enemmän kuin aikuiset luulevat tai ymmärtävät”
(*Estola, Karlsson, Puroila & Syrjälä, 2016, s. 115*).

3 Maailmankansalaisuudesta

"I am a citizen of the world." - Diogenes Sinopelainen

Tarkastelen tässä luvussa *kosmopolitanismia*, eli maailmankansalaisuutta hyvin yleisellä tasolla, sillä pelkästään kosmopolitanismin käsitettä tutkimalla olisi mahdollista tehdä elämäntyö; *kosmopoliitti* käsitteen juuret juontavat jo antiikin Kreikan ajoista ja Kleingeldin (2012) mukaan aikakauden *kyynikkojen* koulukuntaa edustanutta Diogenes Sinopelaista pidetään yleisesti käsitteen isänä. Tässä tutkimuksessa ei ole kuitenkaan tarkoitus mennä kovin syvälle käsitteen historiaan ja filosofisiin teorioihin, joten nostan esiin ilmentymiä, jotka ovat käsitteen ymmärtämisen kannalta olennaisia. Toisaalta, Kleingeld nostaakin esiin dilemman kosmopolitanismin käsitteen tarkassa määrittelyssä: määriteltiin sitä tasavertaisuuden, yhteisöllisyyden tai kirjaimellisesti maailmankansalaisuuden kautta, tullaan aina sulkemaan joku kosmopolitanismin teorioista ulkopuolelle. Tämän vuoksi Kleingeld hyväksyisi sen tosiasian, että valideja lähestymistapoja on lukuisia ja kaikki soveltavat omalla tärkeällä tavallaan ajatusta maailmankansalaisuudesta (Kleingeld, 2012, s. 2, 198–199).

Ilmastonmuutokseen – sen kautta maapallon tilaan ja resursseihin – ja eri puolilla maailmaa käynnissä oleviin konflikteihin liittyvä keskustelu siirtää väistämättä fokusta yksilökeskeisestä ajattelusta kohti koko maailmaa koskevia päätöksiä tekevää toimijaa – *kosmopoliittia*, eli maailmankansalasta. Maailmankansalainen toimii edelleen yksilönä, mutta huomioi kaikissa teoissaan ja päätöksissään myös muut kanssaihmiset sekä tekojensa vaikutukset maapallon tilaan; Sihvolan (2004) mukaan kulttuurituntemuksen kautta maailmankansalainen omaa kyvyn tulla toimeen kaikkialla ja pitää muita ihmisiä tasaveroisina, katsomatta ihmisen alkuperään tai asemaan. Maailmankansalainen kunnioittaa ihmisyyttä ja haluaa mahdollistaa sen toteuttamisen kaikkine ulottuvuuksineen globaalisti, riippumatta niin kulttuurisista kuin valtiollisistakaan rajoista, Sihvola kirjoittaa. On helppo ajatella maailmankansalaisuuden vastakohtana olevan nationalismi, joka nykyihmisen mielikuvissa assosioituu hyvin vahvasti ensimmäisen maailmansodan jälkeiseen aikaan, jolloin nationalistinen ääriajattelu kansalliskiihkon ja fasismin muodoissa nousivat eri puolilla Eurooppaa. Mutta onko maailmankansalainen todellisuudessa eräänlainen oksymoron, kuten Appiah (2014) kuvailee Yhdysvaltalaisista sosiologia, W. E. B. Du Boisia (1868–1963): *kosmopoliitti-nationalisti*. Sihvola toteaaakin maailmankansalaisen tukevan kulttuurisesta suvaitsevaisuudestaan huolimatta paikallista itsehallintoa ja voivan rakastaa omia perinteitään, kansallista kulttuuriaan, isänmaataan sekä ystäviään ja sukulaisiaan –

kuitenkin niissä rajoissa, mitkä yleisinhimillinen moraalit meille asettaa (Appiah, 2014, s. 50; Sihvola, 2004, s. 11–12).

Eettisten ja moraalisten kysymysten oletetaan olevan olennainen osa maailmankansalaisen toimintaperiaatteita, jolloin arvioitaessa toimimista vaikkapa eduskunnan säätämien lakien mukaan, täytyy huomioida Niiniluodon (2005) esiin nostama tosiasia, että vaikka toimitaan lakien puitteissa, ei se välttämättä ole hyväksyttävää eettisestä näkökulmasta tarkasteltuna. Hyvinä esimerkkeinä epäeettisestä, mutta lain sallimasta toiminnasta näkisin eduskunnasta pudonneille poliitikoille maksettavan sopeutumisrahan, korkeasti palkatusta EU-virasta pienempipalkkaiseen virkaan siirtyvälle henkilölle maksettavan siirtymäkorvauksen tai vaikkapa kaivoksen erityisluvalla tapahtuvan ylivuotovesien juoksuttamisen vesistöihin. Niiniluoto kuvailee eettisiä periaatteita hyvän käytöksen etiketiksi, jota rikkoessaan luottamus ja maine tahriintuvat (Niiniluoto, 2005, s. 40–41).

Näen oikeudenmukaisuuden ja ihmisten pitämisen tasaveroisina maailmankansalaisen tärkeimpinä ominaisuuksina, joiden kautta myös Sihvolan (2004) esittämä ajatus maailmankansalaisen velvollisuudesta turvata ihmisarvoinen elämä myös oman yhteisönsä ulkopuolisille ihmisille tulisi muistaa nykyisessä, maailman epävakaa tilanteessa. Sihvolan mukaan ihmisuus kuuluu kaikille ja taho, joka sitä ei tunnusta, tulee maailmankansalaisen vastustaa (Sihvola, 2004, s. 12).

4 Tutkimusmenetelmä

Tässä luvussa esittelen perusteluni valitsemilleni tutkimusmenetelmille ja avaan niitä oman tutkimukseni lähtökohdista. Kerron myös käyttämästäni aineistonkeruumenetelmästä sekä arvioin tutkimukseeni, tutkimuskohderyhmääni, kerättyyn aineistoon ja tutkijanrooliini liittyviä eettisiä kysymyksiä.

4.1 Laadullinen tutkimus

Tutkimukseni lähtökohdat ja luonne puoltavat kvalitatiivisen, eli laadullisen tutkimuksen tekemistä, mikäli lähtökohtia tarkastellaan Eskolan ja Suorannan (1998) ehdottamien laadullisen tutkimuksen tunnusmerkkien näkökulmasta: 1) *aineistonkeruumenetelmäni* on eräänlainen haastattelu ja sen ilmiö on tekstipohjainen 2) *ilmiö ja tutkittavien oma näkökulma* pyritään tavoittamaan muuttumattomana 3) *tapausten määrä* on suhteellisen pieni, jolloin panostetaan laatuun ja *harkinnanvarainen otanta* toteutuu 4) *teoria rakennetaan* empiirisen aineiston pohjalta, ilman tarkempia määritelmiä ja ennakoasettamuksia – *aineistolähtöisenä analyysinä* 5) *tutkimusta lähdetään tekemään* ilman selkeitä, lukittuja ennako-olettamuksia, *hypoteesittomuus* periaatteena 6) *koen tutkijan asemani* tutkimuksessa vapaammaksi kuin kvantitatiivisessa tutkimuksessa 7) ja ennen kaikkea, tutkimukseni perustuu *narratiivisuudelle*, eli on tarinamuotoinen. Toisaalta tutkimuksessani on häivähdyksiä myös kulttuurintutkimuksellisista näkökulmista, joista Alasuutari (1995) nostaa esiin laadullisen tutkimuksen kanssa yhtenevinä tekijöinä vahvasti *paikallisen selittämisen* ja sen, että ilmiö pyritään selittämään ymmärtävästi, pyrkimättä luomaan yleistettävissä olevia selitysmalleja. Alasuutari kuvaa kulttuurin käsitteeseen liittyvän tietynlainen tapa kokea ja hahmottaa maailma sekä yhteisössä omaksuttu tietynlainen elämäntapa – hän kutsuu tätä *kollektiiviseksi subjektiviteetiksi* (Eskola & Suoranta, 1998, s. 15–24; Alasuutari, 1995, s. 55–57).

Lähtökohtaisesti *fenomenografinen tutkimussuuntaus* – jossa Huuskon ja Paloniemen (2006) mukaan tarkastellaan ihmisten erilaisia käsityksiä ilmiöistä, joita tutkimuksella pyritään ymmärtämään, analysoimaan ja kuvailemaan – on lähimpänä omaa käyttötarkoitustani. Aarnoksen (2010) mukaan fenomenografisen tutkimuksen taustalla vaikuttaa humanistinen ajatus jokaisen ihmisen omista käsityksistä, tunteista, kokemuksista ja ajatuksista, joiden tutkimiseen hän pitää ko. tutkimussuuntausta sopivana. Toisaalta Puroilan ja Estolan (2012) tutkimuksessaan käyttämä *kerronnallinen lähestymistapa* korostaa itselleni äärimmäisen tärkeää aspektia: kykyä

kuunnella lasta. Puroila ja Estola toteavat, että heidän tutkimuksensa tarkoituksena ei ole rakentaa yleistettävissä olevaa objektiivista tietoa, vaan kuvata ja tulkita monenlaisia hyvinvointikokemuksia sekä lasten arkea elämänmakuisena niin kuin se todellisuudessa on. Ajatus, että pyrkisin lasten käsitysten kautta tarkastelemaan maailmankansalaisuutta ilmiönä, kuten Huusko ja Paloniemi *fenomenologian* ilmentymistä kirjoittavat, sulkee fenomenologian tutkimussuuntauksena metodeistani pois; pyrin tarkastelemaan itse käsityksiä ja niiden eroavaisuuksia. Arvioin, että oma tutkimukseni on eräänlainen yhdistelmä fenomenografista tutkimussuuntausta ja kerronnallista lähestymistapaa (Huusko & Paloniemi, 2006, s. 163; Aarnos, 2010, s. 182; Puroila & Estola, 2012, s. 25).

Tutkimusmenetelmää valitessani myös *etnografisen tutkimus* nousi esiin yhtenä mahdollisena vaihtoehtona. Lappalaisen (2007) esittelemän etnografisen tutkimuksen yksi ominaispiirteistä, kenttätööhön käytetty aika, joka etnografisessa tutkimuksessa voidaan yleensä ajatella hieman pidempikestoisena, verrattuna esimerkiksi perinteisiin yksittäisiin sessioina toteutettaviin haastatteluihin tai ryhmätilanteisiin, asettaa kuitenkin voimakkaita rajoituksia etnografian käyttämiseksi tutkimusmenetelmänä omassa tutkimuksessani. Lappalaisen mukaan etnografiaan liittyy läsnäolo yhteisössä, joka on tutkimuksen kohteena. Jos tutkimus tuottaa kuvauksen kulttuurista, kansasta tai yhteisöstä, voidaan sen ajatella olevan etnografisen tutkimus. Etnografisessa tutkimuksessa korostuu kerronnallisen lähestymistavan tavoin tutkimukseen osallistuvien ihmisten kuunteleminen (Lappalainen, Hynninen, Kankkunen, Lahelma & Tolonen, 2007, s. 9–11).

4.2 Aineistonkeruu

Tutkimukseni aineistonkeruu oli suunniteltu toteutettavan ryhmäkeskusteluiden (puhun asiayhteydestä riippuen myös ryhmätilanteista) avulla; tilanteet olivat yhdistelmä erilaisia ryhmäkeskustelun käytänteitä sekä omaa havainnointiani. En käytä tilanteista käsitettä *haastattelu*, sillä kuten Raittila, Vuorisalo ja Rutanen (2017) kirjoittavat, on tarkoituksena päästä kuulemaan lasten käsityksiä ja ajatuksia heille itselle ominaisella kielellä ja lähestymistavoilla – tämä näkemys puhuu vahvasti *keskustelun* puolesta. Päädyin käyttämään ryhmätilanteita, koska toivoin lasten inspiroituvan toistensa kerronnasta sekä kannustavan toinen toistaan tarinan kerrontaan ja keskustelun ylläpitämiseen. Ryhmäkeskustelut oli tarkoitus toteuttaa kahtena erillisenä tapaamisena, joiden tutkimusryhmät koostuivat ensimmäisessä keskustelussa kolmesta ja toisessa neljästä lapsesta. Lapset päätettiin valita keskusteluun samasta esiopetusryhmästä, jotta

he olisivat toisilleen jo entuudestaan tuttuja, pyrkimyksenä ujustelun vähentäminen keskusteluun heittäytymisessä. Kummankin esiopetusryhmän varhaiskasvatuksen opettaja oli tehnyt valinnan tutkimusryhmään osallistuvien lasten suhteen, huomioiden valinnassaan sen, että lapset tulevat toimeen keskenään ja ovat yleensä innokkaita keskustelijoita. Lisäksi päätimme opettajien kanssa, että toteutamme keskustelut erillisessä tilassa, poissa omasta ryhmästä, jotta lasten keskittyminen keskustelun aiheeseen olisi mahdollisimman intensiivistä ja häiriötekijät tutkimusryhmän ulkopuolelta olisivat pois suljettuja; myös oman ryhmän lelujen yms. houkutus olisi tällöin mahdollisimman vähäinen (Raittila, Vuorisalo & Rutanen, 2017, s. 268).

Ryhmätilanteen rakenteelle en kirjoittanut täysin lukkoon lyötyä, orjallisesti noudatettavaksi tarkoitettua käsikirjoitusta, vaan suunnittelin ainoastaan päälinjat ja lisäksi erilaisia elementtejä, joista voisin tarvittaessa valita tilanteeseen sopivan toiminnon. Halusin antaa tilanteen viedä keskustelua ja kokeilin erilaisia vaihtoehtoja lasten mielenkiinnon herättäjinä. Tilanteen luonne oli ns. avoin haastattelu, jota Eskola ja Suoranta (1998) kuvaavat tavallisen keskustelun kaltaiseksi. Aloitin keskustelut levittelemällä tilan pöydille erilaisia maailman kulttuureita esitteleviä kirjoja, jotka sisälsivät mahdollisimman kattavan valikoiman kuvia. Huuskon ja Paloniemen (2006) mainitsemat fenomenografisen tutkimuksen aineiston keräämiseen käytettävät apukeinot, piirtäminen ja oma havainnointi, huomion molemmissa keskusteluissa. Lisäksi toin ensimmäiseen keskusteluun inspiraation lähteeksi karttapallon, jonka tarkastelusta uskoin lasten innostuvan; jälkimmäisessä tapaamisessa jätin karttapallon hyödyntämättä. Ajattelin karttapallolla olevan vahva innostava vaikutus ilman, että se muuttaisi tai manipuloisi tutkimusta pedagogisessa mielessä ja tekisi siitä – mitä Raittila, Vuorisalo ja Rutanen (2017) eivät sano keskustelun koskaan olevan – kasvatus- tai opetustilanteen. Kaivola ja Rikkinen (2003) nostavat esiin suvaitsevaisuuden oppimisen ja monikulttuurisuuden ymmärtämisen maantieteen kautta ja yhä globalisoituneemman maailman myötä tulevien päättäjien on olennaista tietää ja ymmärtää, mistä me tulemme. Neljäntenä mielenkiintoa herättävänä elementtinä käytin videomateriaalia, jonka näytin lapsille tablet-tietokoneella (Eskola & Suoranta, 1998, s. 64; Huusko & Paloniemi, 2006, s. 164; Raittila, Vuorisalo & Rutanen, 2017, s. 285; Kaivola & Rikkinen, 2003, s. 260–261).

Taltioin keskustelut digitaalisella äänitallentimella ja ajatukseni oli myös kirjoittaa omia muistiinpanojani. Muistiinpanoni jäivät kuitenkin tilanteiden intensiivisen luonteen vuoksi tekemättä, mutta toisaalta en kokenut, että olisin niitä suuremmin edes tarvinnut – täydensin aineistoani keskustelujen jälkeen omien ajatusteni pohjalta. Lisäksi käytettäväkseni jäi joitain lasten piirustuksia – lapset olivat ylpeitä omista teoksistaan ja halusivat viedä suurimman osan

piirustuksistaan kotiin. Kuvasin lasten kotiin viemät teokset, mutta nyt tutkimusraporttia kirjoittaessani en enää löytänyt kuvamateriaalia, joten muutamat fyysiset piirustukset ovat ainoat käytettävissä olevat kuvalliset aineistot. Kuvamateriaalin katoaminen on harmillinen asia, sillä kuten Roos (2016) kirjoittaa, lapsi kertoo kokemuksistaan ja kuvaa tapaansa nähdä maailma piirustusten kautta. Roos pitää vaikeista asioista kertomista lapsille luontevampana piirtämisen kautta. Olenkin havainnut, että piirtämisen ohessa keskustelu lapsen kanssa on usein hyvin hedelmällistä (Roos, 2016, s. 28).

Kummankin ryhmäkeskustelun aluksi, ilman mitään muuta alustusta aiheeseen, esitin lapsille kysymyksen: ”*Mitä teille tulee mieleen sanasta maailmankansalainen?*”. Näin kuulen lasten vilpittömiä ja aitoja vastauksia tutkimukseni aiheeseen. Kysymyksestä heränneen keskustelun kautta siirryimme lasten kanssa tarkastelemaan esille nostamiani kirjoja ja karttapalloa. Olin jakanut lapsille piirustuspaperia ja värikyniä sekä ohjeistanut, että he saavat piirtää missä keskustelun vaiheessa tahansa ja mitä ikinä mieleen tulee. Seuraavaksi näytin lapsille kaksi videota, joista ensimmäinen oli hieman rajumpi, globaalikasvatus.fi -sivustolta löytyvä *Change Your Shoes* -lyhytvideo, jonka tarkoitus on herättää katsojassa ajatuksia omien kenkien ja muiden ns. kulutustuotteiden alkuperän ja tuotantoketjun suhteen. Toinen video oli osittain animoitu ja muuten koululaisten tekemistä haastatteluista koostettu esittely erilaisista kulttuureista ja tavoista.

4.3 Eettiset kysymykset

Lapsitutkimuksen ollessa kyseessä, nousivat varsinkin lasten anonymiteettiin liittyvät eettiset kysymykset todella merkityksellisiksi. Tärkein asia ja koko tutkimuksen mahdollistava tekijä oli tutkimuslupa; kun tutkimuskohteena olivat alle 15-vuotiaat lapset, oli lupa tutkimukseen osallistumiseen pyydettävä myös lapsen huoltajalta. Ruoppila (1999) pitääkin kirjallisen suostumuksen hankkimista ensimmäisenä eettisenä askeleena tutkimusta tehtäessä; suostumuksia pyytäessäni en ollut vielä tietoinen siitä, ketkä lapsista tutkimukseeni osallistuisivat, joten pyydän suostumuksen kummankin ryhmän kaikilta lapsilta ja heidän huoltajiltaan. Pidän ensisijaisen tärkeänä, että kuten Grönfors (1982) toteaa, huoltajan suostumuksen lisäksi myös lapsen oma suostumus tutkimukseen osallistumiseen varmistetaan ja hänen mielipidettään kunnioitetaan; lisäksi varmistetaan, että lapsi tietää, millaiseen tutkimukseen hän on osallistumassa. Tein kumpaakin keskustelua aloittaessani vielä suullisen tiedustelun lasten halukkuudesta osallistua tutkimukseeni, sillä pidän äärimmäisen tärkeänä sitä, että lapset tietävät, mihin he ovat

lähtemässä mukaan. Samalla tulin huomioineeksi Kuulan (2011) ehdotuksen, että lapsille, jotka eivät osaa lukea, voidaan kertoa tutkimuksesta kuvin ja kertomuksin – esimerkiksi suullisesti. Lisäksi Kuula painottaa, että lapsi ei voi olla liian nuori, jotta voisi ilmaista haluttomuutensa tutkimukseen osallistumiseen (Ruoppila, 1999, s. 32; Grönfors, 1982, s. 68; Kuula, 2011, s. 103).

Lasten anonymiteetin säilyttäminen ja luottamuksellisuus, kuten Eskola ja Suoranta (1998) esittävät, olivat kaksi keskeistä seikkaa kerätyn aineiston käsittelyn ja julkaisun suhteen, tarkoittaen, että tutkimukseen osallistuneiden lasten oli pysyttävä tunnistamattomina tutkimusta julkistettaessa. Häivyitin tutkimuksessani tiedon lasten sukupuolista, koska se ei ollut tutkimuksen tulosten kannalta merkitsevä tieto ja häivyttämällä tiedon, varmistan tutkimukseen osallistuneiden lasten identiteetin salauksen. Kerätyn aineiston suhteen menettelin seuraavasti: litteroin äänitallenteen tekstimuotoon – poistaen samalla kaikki lasten nimitiedot aineistosta – ja tutkimusraportin valmistuttua sekä varmistuttuani siitä, etten enää tarvitse äänitallennetta tarkistuspäivässä, tuhosin aineiston digitaaliset äänitiedostot (Eskola & Suoranta, 1998, s. 57).

Lähtiessäni tekemään tutkimustani, jouduin luotettavuutta arvioidessani huomioimaan Huuskon ja Paloniemen (2006) esiin nostaman ongelman käsitysten suhteen: miten kykenen tutkijana erottamaan mielipiteen ja käsityksen toisistaan sekä ovatko tutkittavien henkilöiden käsitykset olleet olemassa jo ennen kuin ne lopulta tutkimustilanteessa käsitteellistetään. Tutkijana jouduin olemaan tarkkana sanavalintojeni ja omien käsitysteni suhteen – jouduin tarkkaan arvioimaan niiden vaikutuksia tutkittavien henkilöiden käsityksiin, sillä toivoin tutkimuksen pysyvän mahdollisimman objektiivisena. Tutkimuksen luonne kerronnallisena tai fenomenografisena tutkimuksena heikentää tutkimustulosten yleistettävyyttä, mutta toisaalta yleistettävyys ei ollut tutkimukseni prioriteetti (Huusko & Paloniemi, 2006, s. 165–166).

Se, että olin itse aiemmin työskennellyt varhaiskasvatuksen opettajan sijaisena ryhmissä, joista tutkimuskohteena olevat lapset valittiin, oli mahdollista kokea jonkinlaisena objektiivisuutta ja tutkijan roolia heikentävänä tekijänä. Toisaalta, kuten Raittila, Vuorisalo ja Rutanen (2017) korostavat, tutkijaan tutustuminen ja lasten kanssa oleskelu ennen keskustelua olisi lasten kannalta hyvä asia. Itse koin sen, että tunnen lapset jo etukäteen hyvin vapauttavana ja luottamusta vahvistavana tekijänä – niin lasten kuin itsenikin kannalta (Raittila, Vuorisalo & Rutanen, 2017, s. 272).

5 Aineiston analysointia

Toteutin ryhmäkeskusteluiden kautta kerätyn tutkimusaineiston analysoinnin fenomenografisena analyysinä, jonka tarkoituksena on tarkastella tutkittavan kohderyhmän käsityksiä ilmiöstä. Äänitallentimella tallennetut keskustelut litteroin tekstimuotoon mahdollisimman sanatar-kasti. Päätin hylätä ja jättää käyttämättä jälkimmäisen ryhmäkeskustelun aineiston, sillä kes-kusteluhetki oli hyvin rauhaton ja sen vuoksi sisällöltään varsin niukka; ajattelin, että määrälli-sesti hyvin vähäisen validin aineiston litteroiminen ei olisi tuonut tutkimukselle juurikaan lisä-arvoa. Lisäksi litterointiprosessi olisi ollut hyvin työläs melun aiheuttaman taustahälyn vuoksi. Jälkimmäistä keskustelua voin kuitenkin analysoida muistiinpanojeni pohjalta.

Litteroituani äänitallenteen, aloitin aineiston koodaus- ja teemoitteluprosessin. Suoritin proses-sit tavallaan samanaikaisesti ja jaoin keskustelunaiheet teemoihin, jotka pyrin nimeämään maa-ilmankansalaisuuteen liittyvien käsitteiden ja ilmiöiden pohjalta. Tutkimuksen kannalta olen-naiset keskustelunaiheet jakaantuivat suhteellisen loogisesti viiden teeman alle: *matkustelu, tie-toisuus maailmasta ja kulttuureista, käsitteet, ihmisyyden kunnioittaminen sekä eettisyys ja oi-keudenmukaisuus*. Teemoittelun avulla sain suljettua tutkimuksen kannalta epäolennaiset kes-kustelunaiheet ulkopuolelle.

Omia tutkimusmetodejani ja niiden soveltuvuutta lasten käsitysten tutkimiseen analysoin erik-seen. Tämän analyysin toteutan hyvin vapaasti omaa toimintaa reflektoimalla ja arvioimalla. Tässä, tutkimusmetodeja tarkastelevassa analyysissä en käytä mitään varsinaista tieteellistä analyysia.

5.1 Lasten käsitykset

Seuraavassa analysoin ryhmäkeskusteluista kerätyn aineiston, joka on litteroinnin kautta muu-tettu tekstimuotoiseksi ja teemoitteluprosessin avulla jaoteltu keskustelunaiheen perusteella vii-den maailmankansalaisuuteen olennaisesti liittyvän pääteeman alle. Tarkastelen ja analysoin kutakin teemaa erikseen pienen tekstipohjaisen dialogin kautta.

Matkustelu on teemana hyvin olennainen tekijä maailmankansalaisuuden käsitteen sisällössä. Keskustelu alkoi täysin spontaanisti lasten oman aloitteen pohjalta:

Lapsi 1:

Kerran lomalla ku me oltiin Floridassa ihan vasta nii me siellä Fro...Flo-ridassa joka päivä syötiin karkkia.

- Joni:* *Niinkö?*
- Lapsi 1:* *Niin...*
- Lapsi 3:* *Mulla hävis johonki alusta.*
- Lapsi 1:* *...mutta sillon ööö mä sain oikeesti ooo karkkia omaksi, sipsiä omaksi ööö purkkaa omaksi ööö sitte vielä hubba bubbaa omaksi ja mmm, tuota semmosia syötäväkyniä omaksi ... ja "slaimia" omaksi.*
- Lapsi 2:* *Tiiätkö mitä? Meillä o ennää...ennää viikko Kanariansaarille menossa huomenna.*
- Joni:* *Okei, kuulostaa kivalta.*
- Lapsi 2:* *Ja tänään o viikko yks päivä.*
- Joni:* *Tiiättekö mitä? Tää kuulostaa aika mahtavalta, ku te ootte käyny tolla-sissa paikoissa. Oliko xxxxxxx käyny, ooks sää käyny kans ulkomailla jos-sain?*
- Lapsi 3:* *Oon...kyproksella, turkissa, hampurissa.*
- Lapsi 1:* *Mää oon käyny todella monessa. Mää oon käyny Kanarialla, Gran Canarialla, Dubaissa, ...ten...Floridassa, Teneriffalla, jaaaaa...*
- Lapsi 2:* *Ai Gran Canarialla? Me mennään sinne Gran Canarialle.*

Keskusteluun osallistuneet lapset ovat matkustelleet paljon ja sitä kautta tutustuneet monenlaisiin kulttuureihin ja nähneet monenlaisia ihmisiä. Lapsille matkustelu on hyvin luonnollinen asia ja he kertovat kokemuksistaan mielellään. Sihvolan (2004) mukaan maailmankansalainen on matkustelun kautta pystyväinen tulemaan toimeen kaikkialla ja tämä näkyy lasten kerronnassa: ulkomailla oleminen on luonnollista ja herkkuja voi syödä kuin kotonaan olisi. Aistin, että lapset eivät pelkää matkustelua vaan päinvastoin odottavat matkoille pääsyä innokkaina. *Lapsi 1* tiedostaa itsekin matkustelleensa paljon, "*Mää oon käyny todella monessa.*", ja tämä näkyi selkeästi lapsen kerronnassa kaikissa keskustelunaiheissa; hänen kulttuurillinen tietämyksensä on jo tässä vaiheessa varsin korkealla tasolla (Sihvola, 2004, s. 11).

Tietoisuus maailmasta ja kulttuureista kuuluu luonnollisesti myös maailmankansalaisen ominaisuuksiin. Kulttuurillisesta aspektista keskusteltiin heti alussa piñata-perinteen muodossa. Alla olevassa dialogissa tarkastellaan karttapalloa:

- Lapsi 2: Voitko näyttää tästä missä o Canaria?*
- Joni: Canaria on täällä tuota...*
- Lapsi 2: Aika monta maata...*
- Joni: Tuolla on Kanariansaaret, ne tulee tänne, tässä Afrikan länsirannikolla.*
- Lapsi 1: Missä on...mää tiedän missä on Suomi.*
- Lapsi 2: Missä Suomi on?*
- Lapsi 1: Mää tiedän!*
- Lapsi 3: Määki!*
- Joni: Suomi on tuolla.*
- Lapsi 1: Niin mää tiesin, koska mää tiedän et Suomi on niinku ton näköne, koska öö niinku tuossa näky...Suomi näyttää ihan pupun kuviolta .*
- Joni: No niin se on vähän ehkä pupun näkönen...*
- Lapsi 1: Ja se on todella pieni.*
- Lapsi 2: Suomi on aika pieni.*
- Lapsi 1: Must tuntuu ku mä nään sen tästä...must tuntuu et mää en mee hukkaan täällä, mä voin vaan kävellä ihan missä vaan!*
- Lapsi 3: Mustaki tuntuu.*
- Lapsi 2: Suomi on oikeesti maailman isoin...maapallon isoin maa!*
- Lapsi 1: Eee...maapallossa on kaikki maat...*
- Lapsi 2: ...eiku tän maapallon.*

Matkustelun kautta lapsissa herää selkeästi kiinnostus matkakohteiden maantieteellisiä sijain-
teja kohtaan. Karttapallo itsessään on jo hyvin kiehtova esine ja voi Kaivolana ja Rikkisen (2003)
mukaan maantieteellisenä aspektina auttaa ymmärtämään monikulttuurisuutta elementtinä,
joka voi rikastuttaa elämää. Huomaan, että lapset tiedostavat maailman valtioiden määrän ja
sen, kuinka iso maailma todellisuudessa on; on oleellista tiedostaa, että maailma on huomatta-
van paljon enemmän kuin vain oma kotimaa tai -kaupunki. Kaikki keskusteluun osallistuneet

lapset tiesivät, missä Suomi sijaitsee ja löysivät sen karttapallolta; olin itse vain turhan hätäinen ja menin näyttämään Suomen sijainnin sen sijaan, että olisin antanut lasten näyttää sen ensin. Kulttuurillisesta aspektista keskustelimme lasten tekemän aloitteen kautta jo ennen kuin ehätin kysyä ensimmäistäkään kysymystä. Keskustelu lähti liikkeelle Pinja-nimisen jättipehmon nimestä:

Lapsi 1: ”Jos se ois Piñata, ni määhän nähny kaupassa semmosen ku Piñata. Se on semmonen juttu ööö jossa ... se on vähän niinku laama tai tähti niin sitte sinne sisälle pannaan vaikka karkkia tai purkkaa tai jotain... herkkuja...”

Avaus piñata-perinteestä voidaan nähdä mielenkiintoisena tietoutena vieraan kulttuurin juhla-perinteestä. Uskoisin, että tietämys piñatasta tulee elokuvien ja muun median kautta, mutta ymmärtääkseni piñata on pienimuotoisena ilmiönä rantautunut myös Suomeen. Kiinnostus ja tietämys ei-suomalaisista kulttuuriperinnettä kohtaan ovat maailmankansalaiselle kuuluvia ominaisuuksia (Kaivola & Rikkinen, 2003, s. 260).

Käsitteet maailmankansalaisuuteen liittyen ovat varmasti esiopetusikäisille lapsille yksi vaikeimmista ja abstrakteimmista asioista tässä tutkimuksessa. Kysyin lasten ajatuksia kahdesta käsitteestä heti ryhmäkeskustelun alussa:

Joni: Mitäs teille tulee mieleen semmosesta sanasta ku maailmankansalainen? Kuulostaako ihan oudolta?

Lapsi1: Se kuulostaa vähän siltä ku residentiltä!

Joni: Presidentiltä?

Lapsi2: Musta se kuulostaa: maailman isoin tyyppi!

Joni: Mitäs muuta teillä tulee mieleen siitä?

Lapsi1: No...sitte siitä tulee se presidentin vaimo...

Lapsi3: Ja sitte maailman isoin tyyppi myös.

Joni: Mitä teillä tulee mieleen sellasesta sanasta ku kansalainen?

Lapsi3: Kansalainen?

Lapsi1: Seki kuullostaa presidentiltä!

Lapsi3: Mun mielestä se kuulostaa ööö kansassa olevalta ihmiseltä.

Lapsi1: Ja se multa kuullostaa kansan öö suurimmalta ihmiseltä.

Lapsi3: Ja mun mielestä kansalainen kuulostaa normi-ihmiseltä.

Lapset näkevät käsitteen maailmankansalainen jollain tavalla suurempana; se kuulostaa lasten korvaan *mahtavalta*. Lasten näkemyksen mukaan maailmankansalainen ei ole aivan tavallinen ihminen – maailmankansalainen on jopa fyysisesti suurempi kuin muut ihmiset. Käsitteellä on myös aikuisen korvaan kuuluva, astetta hienompi kaiku. *Kansalainen* sitä vastoin on lasten käsityksen mukaan tavallisempi toimija, jonka lapset määrittävät sen syvällisemmin pohtimatta ihmiseksi. Toisaalta, lapset luokittelevat kansalaisenkin suuremmaksi toimijaksi kuin täysin tavallisen ihmisen. Maailmankansalaisen käsitteen todellista merkitystä lapset eivät tiedosta.

Ihmisyyden kunnioittaminen on maailmankansalaisuuden perusarvo. Tästä ihailtavasta kyvystä keskusteltiin monessa yhteydessä ja seuraavassa on dialogi yksinäisyyteen ja kodittomiin ihmisiin liittyen:

Lapsi 3: Mää oon nähny Hampurissa ku me isin kans käytiin kattoo kyplokkia [?] jotain semmosta eli joku ihminen vaan itki niinku jossain penkillä ja huuteli ja näin...

Joni: Okei joo...

Lapsi 3: Se oli yksin.

Joni: Niitä on monenlaisia ihmisiä...jotku ihmiset voi olla tosi...

Lapsi 1: Yksinäisiä!

Joni: ...tosi yksinäisiä, tai kaikilla ei välttämättä oo edes kotia.

Lapsi 3: Sillä ei ollu kotia ehkä.

Lapsi 1: Me nähtiin siellä Floridassa että ku tuli liikenneympyrä siinä liikenneympyrän keskellä oli puuta ja semmonen nurmikko ni me nähtiin et siinä oli yks nainen se ripusti siinä pyykejä ja sit se nukkuki siinä.

Joni: Joo, mitä te ootte mieltä siitä, että joillaki ihmisillä ei oo kotia vaikka?

Lapsi 1: No...sit mää ehkä auttaisin sitä.

Lapsi 2: Mäkin...

- Joni: Niin, auttasitteko te sitä?*
- Lapsi 3: Joo, mutta...*
- Lapsi 1: Joo, me ostettais sille koti.*
- Joni: No se on kyllä tosi kivasti ajateltu.*
- Lapsi 3: ...ja sitten mä oon nähny ku yksi...me isin kans mentiin yhestä paikasta ohi Hampurissa eli sitten niinku joku ihminen nukku niinku yksinäisesti sillä oli hedelmää.*
- Lapsi 2: Saanks mä nyt sanoa?*
- Joni: Saat sanoa.*
- Lapsi 2: Että jos mä näkisin semmosen yksinäisen ihmisen jolla...mä kysysin siltä että onks sulla kotia ni se sano että ei, ni mä en autakaan sitä vaan mä otan sen asumaan meille.*
- Lapsi 3: Määki aattelin noin.*
- Joni: Mitä te ajattelette siitä, että pitäskö kaikilla ihmisillä olla koti?*
- Lapsi 1: Eee, pitäis.*
- Lapsi 2: Ei autoakaan...ei autoakaan oo oo oo ihan kaikilla ihmisillä nii ne kulkee busseilla tai toisten autoilla jos toiset sanoo että voit, että voit tulla mun autoon.*
- Lapsi 3: Ja kaikilla ei ole ajokorttia.*

Sihvola (2004) edellyttää maailmankansalaisuudelta halua rakentaa kaikki ihmisyyden ulottuvuudet mahdollistava maailma. Immanuel Kant on ilmaissut yksilön kunnioittamisen itsessään arvokkaana ihmisyyden kunnioittamisen edellytyksenä; myöskään ketään ei pidä alistaa pelkäksi välineeksi. Tämän keskusteluryhmän lapsissa ihmisyyden kunnioittaminen ja tasavertainen kohtelu vaikuttaisi olevan sisäänrakennettuna. Lapset tulkitsevat kodittomat ihmiset yksinäisiksi ja selkeästi kiinnittävät heihin huomiota. Epäitsekkäs ajattelu ja hyväntahtoisuus ilmenvät siinä, että lapset ovat valmiita ostamaan kodittomalle ihmiselle kodin tai ottamaan hänet omaan kotiinsa asumaan (Sihvola, 2004, s. 12).

Eettisyys ja oikeudenmukaisuus voisi toisaalta kuulua jonkin toisenkin teeman alle tai tämän teeman alle voisi kuulua useampi jo käsitellyistä teemoista. Halusin kuitenkin pitää tämän omana teemanaan ja esitellä dialogin, joka käytiin katsottuamme kenkien ja muiden kulutus- tuotteiden alkuperästä ajatuksia herättävän, *Change Your Shoes* -lyhytvideon:

- Joni: Mitä siinä teijän mielestä tapahtu?*
- Lapsi 1: Noh...se...veti jotain naruja joka meni jonnekki päin.*
- Joni: Hoksasitko, että oliko se naru kiinni niissä kengissä?*
- Lapsi 1: Joo...*
- Joni: Oisko se voinu olla sen kengän nauha?*
- Lapsi 3: Joo.*
- Lapsi 1: Ja sit se johdatti sen luo joka teki niitä.*
- Joni: Niin, kukas se oli joka teki niitä?*
- Lapsi 1: Se joku intiaani.*
- Joni: Joo, se tais olla intiassa tai bangladeshissa, kuitenkin sielläpäin.*
- Lapsi 1: Miten se kengännauha voi yltää niin pitkälle?*
- Joni: Se ei oikeasti voi yltää sinne asti, mutta se oli tuossa videossa tehty niin, että se johdatti sen joka oli ostamassa niitä kenkiä, se näki sen paikan missä niitä tehhään niitä kenkiä. Huomasitteko, että oliko se minkä ikäinen joka teki niitä kenkiä?*
- Lapsi 3: Ööö, ehkä jotain 10...*
- Lapsi 2: Musta se oli ehkä 200...*
- Joni: Niin, mitä te ootte mieltä siitä, että pitäiskö semmosen 10-vuotiaan lapsen olla kenkätehtaassa töissä?*
- Lapsi 1: No eiii...se oli ehkä 500.*
- Joni: Se oli tosiaan lapsi. Ja se on tosiasia, että lapsia käytetään paljon tehtaissa työntekijöinä.*
- Lapsi 1: Miks?*

- Joni: Se on vähän niin, että lapsia pidetään halpana työvoimana. Mitä te ootte mieltä, pitäiskö lasten olla töissä?*
- Lapsi 1: Eiii!*
- Joni: No ei minunkaan mielestä.*
- Lapsi 1: Niitten pitäis olla päiväkodissa tai eskarissa tai kerhossa, mutta meidän äiti ja iss...meidän äiti ei oo ollu päiväkodissa eikä eskarissa se meni suoraan kouluun.*
- Lapsi 2: Munki äiti.*

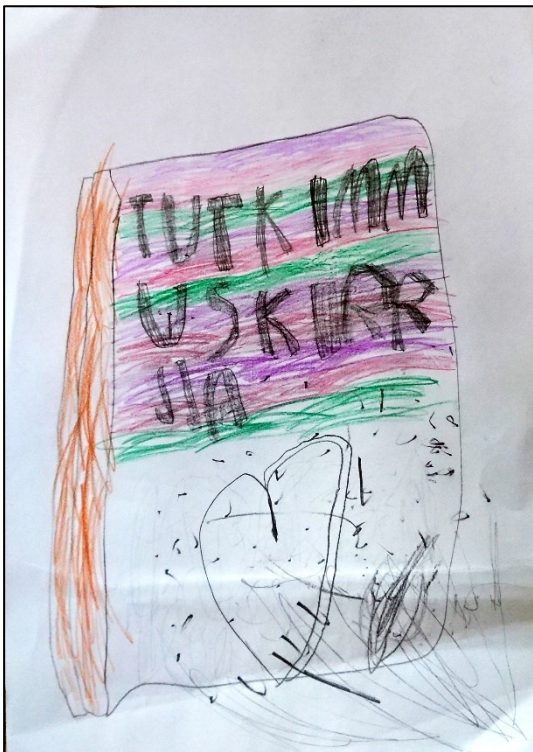
Video herätti lapsissa hieman hämmennystä, eivätkä he aluksi ymmärtäneet lainkaan, mitä siinä tapahtui. Videossa naishenkilö menee kenkäostoksille ja huomaa kengän nauhan juontuvan kengästä päämäärättömästi. Nainen lähtee seuraamaan, minne nauha vie ja kiipeää yli vuoris-
tojen päätyen pienen, kenkiä nauhoittavan tytön eteen ilmeisesti Intiaan, Bangladeshiin tai muu-
hun vaatteiden halpatuotantomaahan – tyttö ojentaa valmiit kengät naiselle. Jouduin hieman
(ehkä liiankin) johdattelevilla kysymyksillä herättelemään keskustelua videosta. Lapset eivät
ehkä täysin ymmärrä asiayhteyttä kenkiä valmistavan pikkutytön ja länsimaisen kenkien osta-
jan välillä; ajatus lapsesta työskentelemässä kenkätehtaassa kuulostaa suomalaisesta lapsesta
varmasti absurdilta, eikä voi sitä ymmärtää. Lapset ymmärtävät kuitenkin, että se ei missään
nimessä ole oikein ja kertovat, missä lapsen pitäisi sen sijaan oikeasti olla.

Seuraavassa esittelen vielä kuvamateriaalia lasten piirustusten muodossa. En analysoi lasten
teoksia, mutta kerron kuvista hieman taustaa. Toisesta ryhmäkeskustelusta jäi hienoa kuvama-
teriaalia lasten teoksista, mutta suureksi harmikseni digitaalisessa muodossa olleet kuvat olivat
hävinneet. Toisessa keskustelussa lapset vaikuttivat mm. *saamelaiskulttuurista* ja piirsivät
saamelaisaiheisia teoksia. Lisäksi eri valtioiden liput olivat inspiroiva aihe ja lapset piirsivät
useita eri lippuja ja suunnittelivat jopa omia lippuja.

Kuva 1: Piirustus ensimmäisestä keskustelusta, "Heppa"

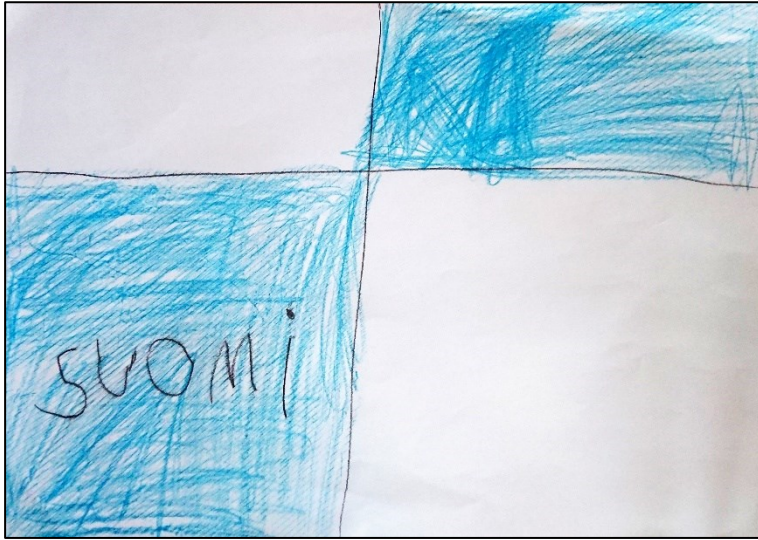
Amerikan intiaaneista kertova kirja runsaine kuvineen innosti erästä lasta piirtämään hevosen kuvan. Ymmärtääkseni mukana on myös kirjan kuvissa esiintynyt koira. Itse intiaaneista ei syntynyt teoksia.

Kuva 2: Piirustus ensimmäisestä keskustelusta, "Tutkimuskirja"

Osallistuminen tutkimukseen vaikutti olevan erälle lapselle inspiroiva tekijä. Se, että saa olla osa tutkimusta ja tulee aidosti osalliseksi ja kuulluksi, voi olla ikimuistoinen kokemus hyvässä

mielessä. Tiedustelin lapselta, millaisen tutkimuksen hän aikoo tutkimuskirjassaan tehdä, mutta nuori tutkija ei osannut vielä kertoa, mikä tutkimuksen aihe tulisi olemaan.

Kuva 3: Piirustus toisesta keskustelusta, "Lippu"

Liput olivat toisen keskustelun suurin inspiraationlähde saamelaiskulttuurin ohella. Lapset piirsivät todella hienoja valtioiden lippuja ja suunnittelivat myös omia lippuja. Muistan myös omasta lapsuudestani, miten mielenkiintoista oli opetella piirtämään eri valtioiden lippuja – miten haastavaa oli saada mittasuhteet ja yksityiskohdat oikein.

5.2 Tutkimusmetodien soveltuvuus

Analysoin tässä omia tutkimus ja aineistonkeruun metodejani. Vaikka aineisto lasten käsityksistä osoittautuikin arvioimaani kattavammaksi, halusin kuitenkin säilyttää tutkimuksessani myös tämän analyysivaiheen. En kuitenkaan pyri tekemään kovin syvällistä analyysiä vaan lähinnä refleктоimaan omia toimintatapoja ja arvioimaan, millä tavalla niissä onnistuin.

Turtiainen (2001) pohtii tutkimuksessaan kuuleeko aikuinen lasta aidosti ja onko lapsen näkökulma mahdollista tavoittaa aikuisen toimesta. Hän nostaa esiin skenaarion, jossa lapsen sijasta kuunnellaankin aikuista, sillä hyvin usein aikuinen on tulkitsijan tai välittäjän roolissa varsinkin pientä lasta kuultaessa. Tämä oli suurin pelko, kun lähdin toteuttamaan ryhmähaastatteluita; mitä, jos johdattelenkin lapsia liikaa ja tutkimuksestani tulee omien käsitysteni peili. Tiedostin vahvasti omat näkemykseni tutkimukseen liittyvistä teemoista, joten tein periaatteellisen päätöksen, että pyrin pitämään kaikki näkemykseni lapsilta piilossa ja harkitsen tarkasti kaikki sa-

navalintani kaikissa tilanteissa. Lisäksi päätin pitäytyä keskusteluaineiston analysoinnissa vahvasti tulkinnoissa, jotka ovat selkeästi lasten sanomisista nähtävissä; en lähtenyt ylitulkitsemaan lausahduksia tai analysoimaan, mitä lapsi on mahtanut ajatella ja tarkoittaa sanomisellaan. Näen, että kun tutkija tiedostaa omat käsityksensä tutkimuksen teemoista, on ne mahdollista pitää erillään tutkittavien käsityksistä (Turtiainen, 2001, s. 10).

Fenomenografinen tutkimussuuntaus osoittautui hyväksi valinnaksi lasten käsityksiä tutkittaessa. Metodilla on mahdollista analysoida nimenomaan käsityksiä, tunteita, kokemuksia ja ajatuksia; tutkimussuuntaus soveltui täydellisesti oman tutkimukseni kaltaisen, lyhyistä keskustelukatkelmista koostuvan aineiston analysointiin. Teemoitteluprosessilla keskustelut onnistui helposti jakaa eri teemojen alaisuuteen, jolloin tutkimuksen kannalta tarpeettomat keskustelun osat voitiin jättää huomioimatta. Lisäksi koin teemoitteluprosessin suhteellisen helpoksi ja selkeäksi – ainakin oman tutkimukseni aineistolla. Teemoihin jaettujen keskusteluiden analysointi oli loogista.

Itse keskustelutilanteet olisivat vaatineet enemmän suunnittelua tai valmistautumista. Pieni määrä etukäteen mietittyjä kysymyksiä olisi voinut vaikuttaa aineiston laatuun ja määrään positiivisessa mielessä. Ehkä fiktiivisen, maailmankansalaisuuteen liittyvän tarinan kertominen olisi herättänyt keskustelua aiheesta. Toinen asia, jota kritisoin itsessäni, on ehkä hieman liian vahvasti johdattelevat välikommentit ja lisäkysymykset; sanavalintani joissain johdattelevissa kysymyksissä toivat keskusteluun liikaa omaa näkemystäni aiheesta ja kysymykset saattoivat täten liiaksi johdatella lasten tarinointia. Inspiroiva ja herättelevä rekvisiitta, eli karttapallo, kirjat ja videot olivat hyvin toimivia elementtejä, joita voin suositella käytettävän vastaavanlaisissa keskustelutilanteissa.

6 Tutkimuksen tulokset

Keskusteluista lasten kanssa oli löydettävissä kaikki tutkimuksessa esiin nostamani teemat liittyen maailmankansalaisuuteen: *kulttuurituntemus, ihmisyyden kunnioittaminen, ihmisten tasaveroisuus, etiikka ja moraali* sekä *oikeudenmukaisuus*. Näiden lisäksi keskustelin lasten kanssa erikseen siitä, mitä heillä tulee mieleen käsitteestä *maailmankansalainen*.

Lasten kulttuurituntemus oli runsaan matkustelun kautta todella hyvällä tasolla; vieraisissa kulttuureissa toimiminen vaikutti olevan lapsille luontevaa, eikä missään tapauksessa pelottavaa tai ahdistavaa – keskusteluissa pelot tai ahdistus eivät tulleet millään tavalla ilmi. Ihmisyyden kunnioittaminen ja ihmisten tasaveroisuus nousivat esiin useissa keskustelunkatkelmissa. Lasten käsitys oli, että kenenkään ei pitäisi olla yksinäinen ja jokaisella tulisi olla oma koti. Lapset olivat valmiita ostamaan kodittomalle ihmiselle kodin ja jopa ottamaan kodittoman ihmisen omaan kotiin asumaan tarjoten hänellekin kodin ja turvan. Eräässä katkelmassa yksi keskustelun lapsista toteaa olevan myös sellaisia maita, joissa lapset eivät saa ruokaa. Tämä kertoo siitä, että lapset ovat hyvin tietoisia epäkohdista ihmisyyden toteutumisessa, eettisissä ja moraalisisissa kysymyksissä sekä oikeudenmukaisuudessa. Eettisiä ja moraalisisia kysymyksiä pohdimme esimerkiksi lapsityövoiman käytön kautta, katsottuamme *Change Your Shoes*-videon. Lapsilla oli selkeä kuva siitä, että yhdenkään lapsen ei tulisi työskennellä tehtaassa vaan käydä päiväkodissa, eskarissa tai koulussa.

Uskon, että matkustelu on yksi tekijä, joka saa lapset tarkastelemaan maailmaa avarakatseisesti. Tämän kautta heille on luonnollista, että kaikkien ihmisten tulisi olla tasaveroisia, taustoihin ja lähtökohtiin katsomatta. Uskon myös, että esiopetuksen opetussuunnitelman maailmankansalaisuudesta pohjaavat toimintaperiaatteet vaikuttavat osaltaan lasten näkemyksiin ja yleiseen ilmapiiriin:

”Esiopetuksessa noudatetaan kestäväen elämäntavan periaatteita ja otetaan huomioon sen eri ulottuvuudet: sosiaalinen, kulttuurinen, taloudellinen ja ekologinen. Esiopetus toimintaympäristönä tukee lasten tasa-arvoisuutta. Siihen sisältyvät muun muassa mielipiteiden ja sukupuolten tasa-arvo. Esiopetus edistää lasten mahdollisuuksia kehittää kykyjään ja tehdä valintoja ilman sukupuolesta johtuvia ennako-odotuksia ja rajoituksia. Tasa-arvopyrkimyksiä täydentää laaja-alainen yhdenvertaisuuden periaate” (Opetushallitus, 2016, s. 15).

”Esiopetuksen tavoitteena on tukea jokaisen lapsen kieli- ja kulttuuri-identiteettien kasvua sekä opettaa lapsia kunnioittamaan eri kieliä ja kulttuureja” (Opetushallitus, 2016, s. 39).

Millaisia käsityksiä esiopetusikäisillä lapsilla oli maailmankansalaisuudesta ja erilaisista kulttuureista? Tähän, varsinaiseen tutkimuskysymykseeni en saanut suoraa vastausta – kuten tutkimukseni johdannossa arvioinkin. Lapset eivät tienneet käsitteen tasolla, mitä maailmankansalaisuus on. Myöskin erilaisista kulttuureista keskusteleminen jäi niukaksi ja näin ollen lasten käsitykset erilaisista kulttuureista jäivät selvittämättä. Mutta, lapset itse ajattelivat tiedostamattaan hyvin vahvasti maailmankansalaisen tavoin ja uskon, että he tulevat olemaan kompetentteja toimijoita maailmankansalaisuus periaatteenaan.

Toinen tutkimuskysymykseni ryhmätilanteen soveltuvuudesta aineistonkeruumenetelmäksi tämän kaltaisessa tutkimuksessa, voidaan myös todeta käsitellyksi. Menetelmä soveltui lasten näkemysten tutkimiseen hyvin, mutta kehittämällä keskustelutilanteita, voidaan menetelmästä tehdä vielä paremmin toimiva. Sadutus ja yksilöhaastattelut ovat ehdottomasti kokeilemisen arvoisia metodeja tutkittaessa aihetta enemmän. Hyvin suunnitellut ryhmäkeskustelut sekä tutkijan hyvä valmistautuminen ovat ehdottomasti vahvistavia tekijöitä keskustelujen sujuvuuden ja aineiston määrän sekä laadun suhteen.

7 Pohdinta

Esiopetusikäisten lasten maailmankansalaisuuteen liittyvien käsitysten tutkiminen oli varsin mielenkiintoinen prosessi. Huoli siitä, millä tavalla kärjistynyt ja luonteeltaan epäasiallinen julkinen keskustelu mahdollisesti vaikuttaa lasten käsityksiin maailmankansalaisuuteen ja erilaisiin kulttuureihin liittyvistä teemoista, oli tekijä, joka sai minut tutkijana suunnittelemaan tämän kaltaista tutkimusta. Kiinnostus siitä, mitkä havainnot ja minkä tekijän luomat aistivaikutelmat ovat vaikuttaneet lasten käsitysten muodostumiseen, oli toinen tekijä, joka houkutteli tämän tutkimuksen tekemiseen.

Seuraavassa lyhyt kuvaus, joka selventänee huolenaiheittani. Aikuinen on suuressa vastuussa siitä, millaisen kuvan hän maailmasta lapselle välittää. Läheisiltä ihmisiltä siirtyneet asenteet voivat vaikuttaa lapsen elämässä hyvin pitkään, kunnes omien henkilökohtaisten kokemusten kautta asenne voi muuttua myös täysin päinvastaiseksi. Faktoja vääristelevän tiedon luomat vahingolliset asenteet ovat kuitenkin hyvin harmillisia ja usein vaikeasti muutettavissa. Äärimmäisenä esimerkkinä Israel–Palestiina -asetelma on hyvä kuvaus siitä, miten kuva *vihollisesta* siirtyy aina uudelle sukupolvelle, luoden konfliktille ikuisen jatkuvuuden. Pidän äärimmäisen tärkeänä sitä, että lapsi saa muodostaa käsityksensä itse – omien elämän kokemustensa pohjalta.

Olin äärimmäisen onnellinen toteuttaessani tutkimuksen ryhmäkeskusteluita ja kuullessani lasten tarinoita, jotka huokuivat vilpittöntyä oikeudenmukaisuutta ja toisten huomioonottamista. Lasten maailmankansalaisuuteen valmista ajatusmaailmaa oli ilo seurata. Olin tavallaan hyvin helpottunut, etten joutunut todistamaan julkisesta keskustelusta kaikuvien asenteiden elävän lasten maailmassa, ainakaan vielä tässä vaiheessa, kun he ovat esiopetusikäisiä. Mitä tulee lasten käsityksiin maailmankansalaisuudesta; en oikeastaan edes olettanut lasten ymmärtävän, mitä maailmankansalaisuus on tai tiedostavan omassa ajattelussaan olevan vahvoja ilmentymiä maailmankansalaisen elämäkatsomuksesta. Ainakin tutkimilleni lapsille oikeudenmukaisuuden ja toisten huomioonottamisen ajatukset vaikuttivat luontevilta ja oikealta tavalta toimia.

Tutkimuksellisista näkökulmista tarkasteltuna tutkimukseni voisi toteuttaa hieman eri menetelmillä ja arvioida, millä tavalla eri menetelmät vaikuttivat tutkimustuloksiin. Jäin itse pohtimaan sadutuksen käyttämistä aineistonkeruumenetelmänä. Ehkä käytettävä sadutusmenetelmä voisi olla hienovaraisesti modifioitu, jolloin lapsille kerrottaisiin lyhyt tarinan alustus ja pyydetäisiin sitten jatkamaan tai kertomaan tarina loppuun. Uskon, että tämän kaltainen tari-

nointi peilaisi lasten ajatusmaailmaa ja käsityksiä syvemmin kuin tässä tutkimuksessa käyttämäni ryhmäkeskustelutilanne. Myös yksilöhaastattelut voisivat olla kokeilemisen arvoisia, mutta edellyttäisivät todella huolellista ja loppuun asti mietittyä kysymysasettelua.

Olen itse suunnitellut jatkotutkimusta pro gradu -vaiheeseen, jolloin aineistonkeruumenetelmissä hyödynnettäisiin eri kulttuureiden esittelyjä musiikin kautta. Tutkimus mahdollistaisi monipuolisen ja varsin omalaatuisen musiikillisen kulttuuriprojektin toteuttamisen esiopetuksen kontekstissa; projekti tulisi tarjoamaan niin tutkimuksellisia ja pedagogisia näkökulmia kuin puhtaasti viihteellisiäkin lähtökohtia. Haasteena ko. tutkimuksen tekemisessä tulisi olemaan musiikillisten yhteistyösopuolten löytäminen ja sitä kautta luultavasti rahoitukselliset asiat.

Lähteet

- Aarnos, E. (2010). Kouluun lapsia tutkimaan: Havainnointi, haastattelu ja dokumentit. Teoksessa Aaltola, J. & Valli, R. (toim.), *Ikkunoita tutkimusmetodeihin* (3. uudistettu ja täydennetty painos, s. 172–188). Jyväskylä: PS-kustannus.
- Alasuutari, P. (1995). *Laadullinen tutkimus*. Tampere: Vastapaino.
- Appiah, K. A. (2014). *Lines of Descent*. Lontoo: Harvard University Press. Haettu osoitteesta <https://search.ebscohost.com/login.aspx?db=e000xww&AN=663473&site=ehost-live&scope=site&direct=true>
- Eskola, J. & Suoranta, J. (1998). *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino.
- Estola, E., Karlsson, L., Puroila, A-M. & Syrjäjä, L. (2016). Lapsen katseen edessä – yhteenvedo ja uusia avauksia. Teoksessa Karlsson, L., Puroila, A-M. ja Estola, E. (toim.), *Välkkeitä, valoja ja varjoja* (s. 112–117). Oulu: N-Y-T-NYT.
- Grönfors, M. (1982). *Kvalitatiiviset kenttätutkimusmenetelmät*. Porvoo: WSOY.
- Huusko, M. & Paloniemi, S. (2006). Fenomenografia laadullisena tutkimussuuntauksena kasvatustieteissä. *Kasvatus : Suomen kasvatustieteellinen aikakauskirja*, 37(2), 162-173. <http://elektra.helsinki.fi.pc124152.oulu.fi:8080/se/k/0022-927-x/37/2/fenomeno.pdf>
- Inkinen, H. (2018). Epilogi – lasten ja nuorten kuuleminen heidän näkökulmastaan. Teoksessa Hyvärinen, S. & Pösö, T. (toim.), *Lasten haastattelu lastensuojelussa* (s. 181–183). Jyväskylä: PS-kustannus.
- Kaivola, T. & Rikkinen, H. (2003). *Nuoret ympäristöissään – Lasten ja nuorten kokemusmaailma ja ympäristömielikuvat*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Nuorisotutkimusverkosto.
- Karlsson, L. (2012). Lapsinäkökulmaisen tutkimuksen ja toiminnan poluilla. Teoksessa Karlsson, L. & Karimäki, R. (toim.), *Sukelluksia lapsinäkökulmaiseen tutkimukseen ja toimintaan* (s. 17–63). Jyväskylä: Suomen kasvatustieteellinen seura ry.
- Kleingeld, P. (2012). *Kant and Cosmopolitanism: The Philosophical Ideal of World Citizenship*. Cambridge, UK : Cambridge University Press. Haettu osoitteesta <https://search.ebscohost.com/login.aspx?site=ehost-live&scope=site&direct=true&db=e000xww&AN=414532>
- Kuula, A. (2011). *Tutkimusetiikka : aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys* [Adobe Digital Editions 4.5.7.179634]. Tampere: Vastapaino. Haettu osoitteesta <http://library.ellibs.com/login/?library=10026&language=fi&book=9789517685139>
- Lappalainen, S., Hynninen, P., Kankkunen, T., Lahelma, E. & Tolonen, T. (2007). *Etnografia metodologiana: lähtökohtana koulutuksen tutkimus* [Adobe Digital Editions 4.5.11.187303]. Tampere: Vastapaino. Haettu osoitteesta <http://library.ellibs.com/login/?library=10026&language=fi&book=9789517682671>
- Locke, J. (n.d.). *An essay concerning human understanding*. Raleigh, N.C.: Alex Catalogue. Haettu osoitteesta <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&scope=site&db=e000xww&AN=1085946>

- Niiniluoto, I. (2005). Onko yrityksillä moraalista vastuuta? Teoksessa Niiniluoto, I. & Sihvola, J. (toim.), *Nykyajan etiikka* (s. 23–60). Helsinki: Gaudeamus Kirja Oy.
- Opetushallitus. (2016). *Esiopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014*. Haettu osoitteesta https://www.oph.fi/download/163781_esiopetuksen_opetussuunnitelman_perusteet_2014.pdf
- Paavola, H. & Talib, M-T. (2010). *Kulttuurinen moninaisuus päiväkodissa ja koulussa*. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Puroila, A-M. & Estola, E. (2012). Lapsen hyvä elämä? Päiväkotiarjen pienten kertomusten äärellä. *Journal of Early Childhood Education Research*, 1(1), 22-43. <http://jecer.org/wp-content/uploads/2012/12/Puroila-Estola-3.pdf>
- Raittila, R., Vuorisalo, M. & Rutanen, N. (2017). Lasten haastattelu. Teoksessa Hyvärinen, M., Nikander, P. & Ruusuvuori, J. (toim.), *Tutkimushaastattelun käsikirja* (s. 268–289) [Adobe Digital Editions 4.5.11.187303]. Tampere: Vastapaino. Haettu osoitteesta <https://www.e-library.com/oy/9789517686112>
- Roos, P. (2016). *Mitä kuuluu? Lapsen kertomukset ja osallisuus päiväkotiarjessa*. Vaasa: Waasa Graphics Oy.
- Ruoppila, I. (1999). Lasten tutkimuksen eettisiä kysymyksiä. Teoksessa Ruoppila, I., Hujala, E., Karila, K., Kinos, J., Niiranen, P. & Ojala, M. (toim.), *Varhaiskasvatuksen tutkimusmenetelmiä* (s. 26–51). Jyväskylä: Atena kustannus.
- Sihvola, J. (2004). *Maailmankansalaisen etiikka*. Keuruu: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Turtiainen, P. (2001). *Miten kuulla lasta? – Esimerkkinä päiväkotilasten ja koululaisten haastattelut*. Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskus.